

Jakob Meløe

Om å forstå det andre gjør

Vår forståelse av det andre gjør er bygget inn i det vi selv gjør, som premisser for våre egne handlinger.

Et enkelt eksempel. Jeg innhenter en annen bil. Han blinker med høyre retningslys og kjører godt ut til siden. Jeg tar det som en oppfordring til å kjøre forbi og ser at veien er klar. Jeg blinker med venstre retningslys, speeder opp og kjører forbi. Her er min tolking av det den andre gjør en premisse for det jeg selv gjør. Jeg regner med at jeg forstår hans manøvre. Jeg regner også med at han forstår at jeg har forstått, når jeg blinker med venstre retningslys og speeder opp.

En feiltolking av en annens handling kan være mer enn bare en feil tolking. En feiltolking alene er sjelden alvorlig, unntatt til eksamen. Men når jeg handler ut fra min feiltolking, og den andre i sin tur handler ut fra sin rette eller feile tolking av min handling, kan verden bli innviklet. Og ikke bare innviklet, hvis den verden det er snakk om er landeveistraffikk nær fartsgrensen.

Til det som gjøres svarer den som gjør det. Vi kaller han, eller henne, aktøren. Aktøren er definert ved det han (hun) gjør.

Hvis du er fisker *av yrke*, er du fisker enten du er ombord eller på land, enten du sover eller er våken. Men som *aktør* er du *fisker* bare når du er i virksomhet som fisker (går ut, setter garn, trekker garn, sløyer, leverer, etc.). Når du vitner i retten, er du vitne. Når du gjør innkjøp, er du kunde. Når du hugger ved, er du vedhugger. Etc. Vi konstruerer aktørbegrepet ut fra handlingsbegrepet (*vitne* fra å *vitne*, *vedhugger* fra å *hugge ved*, etc.) Aktøren er handlingens tautologe subjekt. Vi kan kalle

dette et stykke handlingsgrammatikk. Hvis du setter garn, gjør du det fra en båt, på sjøen, på en plass der du regner med at det kan være fisk, etc. Du lar båten gå med sakte fart, og hvis det er vind, setter du mot vinden, etc. Det svarer ikke bare en *aktør* til handlingen, men også en *verden*. Aktørens *verden* er den ordningen av natur, teknologi, andre aktører, regelverk, etc., aktøren opererer *innenfor* eller *med hensyn på*.

2

Tre setninger om aktøren og aktørens verden:

- (1) Aktøren handler innenfor og med hensyn på en verden.
- (2) Det vi forstår, når vi forstår det aktøren gjør, er den verden aktøren handler innenfor, eller med hensyn på.
- (2^c) Hvis vi ikke forstår den verden aktøren handler innenfor, eller med hensyn på, forstår vi heller ikke det aktøren gjør.
- (3) Hvis du ikke forstår det aktøren gjør, rett ikke ditt blikk (bare) mot aktøren. Peil inn det sted aktøren ser fra. Og rett ditt blikk mot det aktøren retter sitt blikk mot.

(Setning (2^c) er en konvertering av setning (2), $P \rightarrow Q$ er ekvivalent med $\neg Q \rightarrow \neg P$.)

Vi finner en enkel illustrasjon til (1) i en film med den franske komikeren Tati. Først får vi scenen på avstand. Tati går over gulvet i en stor hall. Vi kjenner hans nølende skritt. Det er de som er Tati. Men nu løfter han hver fot høyt til værs før han skrever ut og setter den ned igjen. Nei, tenker jeg, nu korrigerer han seg selv. Dette er ikke godt spill. Som en realistisk scene er den bare absurd. Så får vi samme scene på kloss hold. Og vi ser at det er spent en rekke snorer tvers over gulvet. Tati skrever over snorene.

Det som så absurd ut for et øyeblikk siden, er nu enkelt og klart. Det ble klart i samme øyeblikk som vi fikk et klart bilde av det rom Tati beveger seg i. Se (2^c) og (3). (Hadde vi ikke sett han på kloss hold, hadde vi kalt det jåleri. Eller vi hadde søkt etter en forklaring i Tatis sjel. [Forhåpentlig hadde vi søkt forgjeves.]

Setning (1) er ikke et empirisk utsagn, f.eks. en induksjon til alle aktører fra observasjon av noen av dem. Det er et stykke handlingsgrammatikk, på linje med utsagnet «Til enhver handling svarer det en aktør», eller «Det som gjøres, det gjøres av noen». Andre utsagn i samme familie er f.eks. «Gjenstander har en form», «Redskaper har en bruk», «Replikker har adresse». Vi kan kalle dem *skjemaer*, for de er *til å fylle ut*.

I scenen med Tati får vi først en beskrivelse av hvordan Tati beveger seg. Men det rom han beveger seg i, er ikke godt nok beskrevet til at vi begriper poenget med manøvrene. Men straks vi får øye på snorene, begriper vi. Da er denne aktørens verden godt nok utfylt for denne handlingen.

Setning (2) er kanskje en avledning fra setning (1), og (3) en avledning fra (2). I så fall kan (1) kanskje kalles et *aksiom* (for en handlingsteori eller en handlingsgrammatikk). Setningen har også det til felles med aksiomer at det gir en ordning av begreper. Men et aksiom er også en grunnsetning i et *system* av setninger, og her gjør vi ikke noe forsøk på å konstruere et slikt system.

Men vi skal gi flere eksempler på hvordan (1) *kan fylles ut*. Og derfor kaller vi (1) et *skjema*.

3

Uttrykket «verden» i (1) til (2') skal tolkes etter et mønster av uttrykk som «bondens verden», «fiskerens verden», «gruvearbeiderens verden», «reindriftsamenes verden», etc. Gårdbrukere, reingjetere etc., opererer ikke bare innenfor forskjellige regioner av den samme verden. Deres forskjellige virksomheter gir dem forskjellige begreper om terreng, vær og føre, husholdning, etc., og det gir dem forskjellige modeller for hva et samfunn er, eller et menneskeliv. For en arbeider på et skipsverft kan skillet mellom lønnsarbeid og kapital være den grunnleggende todelingen i verdens oppbygging. For en reinsame kan skillet mellom beiteland og dyrkede eller bebygde områder være like grunnleggende. Etc. Begge todelingene kan være hardt virkelige, men de er inkommensurable, og de hører to forskjellige virksomheter til, eller to forskjellige verdener.

Vi kan også snakke om at *en enkelt handling* (og ikke bare en total virksomhet) definerer en *verden*: Det er den minste ordning som er rik nok til å gi handlingen dens poeng, eller gjøre den begripelig (som *den handlingen*). Hvis du f.eks. hugger ved, ligger ikke handlingen i de bevegelsene du gjør med kropp og hender. (Prøv og beskrive de bevegelsene du gjorde uten å si fra om at du hugget ved.) Handlingen ligger i de bevegelsene, med øks i hånden, med blikket rettet mot vedkubben på huggestabben, og med dine neste skritt allerede fastlagt (bære veden inn på kjøkkenet, fyre opp i komfyren, og sette kaffekjelen på). Skjær bort rommet omkring handlingen (kjøkkenet og komfyren, din egen plass i householdningen, etc.). Skjær f.eks. helt inn til benet slik at det er bare dine egne bevegelser (av og til «selve handlingen») som står igjen. Det du da står igjen med, er ikke den handlingen, men en del armbevegelser som neppe er intelligible.

En enkelt handling kan i den forstand sammenlignes med et trekk i et spill, f.eks. i sjakk. Når du flytter din svarte bonde fra e7 til e5, er det mange konstellasjoner som skifter. Det gir deg nye angrepsmuligheter, det svekker ditt forsvar av noen brikker, og styrker ditt forsvar av andre. Etc. Tenk deg så at du flytter den samme svarte bonden fra den samme ruten til den samme ruten, alt er det samme, også selve håndbevegelsen. Men de andre brikkene er tatt av brettet. Og den samme handlingen er ikke lenger den samme. Den er ikke en gang av samme type, for nu er den ikke et trekk i sjakk. Det er en ganske gemen flytting av gjenstand fra et sted til et annet. (Og selv det hefter det en uklarhet ved, for det er bare innenfor sjakk at e5 er et sted. Når det ikke spilles sjakk, er det plass nok til mange flyttinger også innenfor flaten e5.)

4

I setning (1) står det at aktøren «*handler innenfor en verden*» og «*med hensyn på en verden*». Jeg skal forklare de to begrepene med et eksempel. Ta ved-eksemplet en gang til. Her er en huggestabbe og en stabel med vedkubber. Og en øks. Jeg tar øksen i hånden og går i gang. Jeg opererer nu *på* (eller *med hensyn på*) akkurat det snitt av verden som består av vedstabelen og hver enkelt kubbe som jeg tar ut av den, for å kløve i to eller flere deler. Det er en del av verden jeg artikulerer mine bevegelser i

forhold til, når jeg griper etter en kubbe i stabelen, plasserer den på huggestabben og hugger til. Fjern gjenstandene og du står igjen med en klosset ballett. Vedstabelen og huggestaben og deres plassering gir oss nok verden til å forklare handlingens *skikkelse* (eller dens *koreografi* (det var koreografien som forvirret oss i eksemplet med Tati)). Men vi trenger mer verden for å gi poeng til det jeg gjør. Vi trenger f.eks. et kjøkken med vedkomfyr, en husholdning som gir poeng til det å fyre opp i komfyren, en situasjon som gir poeng til å gjøre det nu, etc. Den minste ordningen som er rik nok til å gi poeng til det jeg gjør, er den minste verden jeg handler *innenfor*.

Den verden jeg handler med hensyn på, er innlemmet i den verden jeg handler innenfor.

Kort sagt: Uten forstand på de oppgaver f.eks. et kontor eller et verksted har, og uten forstand på hvordan kontoret eller verkstedet er organisert, har du heller ingen forstand på det den enkelte aktør (innenfor kontoret eller verkstedet) gjør. Eller ennu kortere: Uten forstand på verden, har du heller ikke forstand på folk.

Hvis du f.eks. ønsker å forstå den tilværelsen som livet på et gårdsbruk gir, skal du ikke i første omgang forsøke å skue dypt i gårdbrukerens eller gårdkonens sjel. Du skal sette deg inn i fjøsstell, lære deg å lage mat og føre regnskap, ta landbrukets brevkurs i grønnsakdyrking på friland, etc. Og har du selv erfaring fra å ha ansvar for andre enn deg selv, f.eks. for unger, kommer det godt med. (Mildt sagt, for uten slike erfaringer begriper du neppe meget.) Det er i slike virksomheter både mannen og konen har det meste av sin sjel. Når du kjenner deres *verden*, kjenner du deres *sjel*.

(Dette passer kanskje dårlig med grekernes begrep sjel. Men det passer godt med jødenes.)

Det du opererer *på*, hører selv til innenfor den verden du opererer *innenfor*. Det betyr at den verden vi er virksomme i er *en*. Hva vil det si å *ikke* betrakte den som en? Det vil f.eks. si å beskrive *våre handlinger* med sjelelige eller samfunnsmessige begreper, men beskrive den *verden* vi opererer på med *fysiske* begreper (med fysikkens begreper).

Det vi kaller «den materielle verden», kan beskrives med fysikkens (og kjemiens) begreper. Men en slik beskrivelse gir ingen beskrivelse av et

handlingsrom. Steinen får sin posisjon angitt, ved koordinater, og den får sin vekt, hardhetsgrad, etc. målt og beskrevet. Men ingenting av alt dette forteller deg f.eks. at den må fjernes før du kan pløye der. I fysikkens begrepsrom er det ikke rom for menneskelige prosjekter, som f.eks. å rydde en mark for å pløye en åker for så å så korn etc. Men det er slik bonden ser steinen, som en hindring som må fjernes før han kan gå i gang å pløye. Kanskje må han undersøke steinen nærmere, som det fysiske legeme den er, for å tenke over hvordan han best kan fjerne den.

Vi har nu flyttet steinen fra fysikkens begrepsrom og inn i det praktiske handlingsrommet. Og her kan fysikkens begreper og ligninger komme til sin rett igjen, kanskje ikke f.eks. som en teori om vektstenger, men f.eks. som en praktisk forståelse av hvordan man kan arbeide med spett.

(Vi beveger oss nu i nærheten av Heidegger og Wittgenstein, og Paul Lorenzens proto-fysikk).

Når vi beskriver våre forskjellige virksomheter, må den materielle verden beskrives slik den kommer til syne innenfor våre virksomheter. Det er også slik vi mest naturlig beskriver den, og erfarer den, når vi er i virksomhet. Steinen er en hindring. Jernstangen er et spett. Etc. Det er i den forstand det vi opererer *på*, og *med*, hører til innenfor den verden vi opererer *innenfor*. Det er i den forstand den verden vi er virksomme innenfor er *èn*.

5

Vår første oppgave, når vi skal beskrive en handling, er å beskrive de elementene, eller den ordningen av dem, som handlingen er *rettet mot* (som aktøren opererer på, eller handler *med hensyn på*). Men hvis det er *aktørens handling* vi skal beskrive, må de elementene handlingen er *rettet mot* beskrives med de begreper som hører den verden til som aktøren handler *innenfor*.

Hvis vi selv er aktører innenfor den samme verden, er det ikke noe problem. Når vi har fått øye på Tatis snorer, har vi forstått Tati. Vi kan være trygge på at det vi ser, når vi får øye på de snorene han skrever over, er det samme som det han ser, når han skrever over dem. For hindringer er vi fortrolige med, også hindringer som kan skreves over.

Hvis vi selv er fremmed for den verden aktøren handler innenfor, er vi også fremmed overfor det han retter sitt blikk mot og handler med hensyn på. Og dermed er vi også fremmede for selve handlingen, det han gjør.

Allerede garnbøting kan by på problemer, hvis du er fremmed for fiske og fiskeredskaper. Du er for første gang på et garnloft, og ser for første gang folk som bøter garn. Du husker den tredje setningen om aktøren og hans verden, og retter blikket mot det aktøren retter sitt blikk mot, dvs. garnet. Du legger først merke til mønsteret i garnet. La oss si at du også ser at garnet er spjæret enkelte steder. (Det går godt an å se at det enkelte steder ikke henger sammen, uten å se det som *spjæret*, dvs. revet opp og skadet.) I så fall ser du også at det garnbøteren gjør, er å knytte garnet sammen der det er spjæret, slik at mønsteret gjenopprettes. Når du har fått et klart blikk for det mønsteret garnbøteren knytter og for den redskaperen han håndterer, trer handlingens *skikkelse* klart frem. (Koreografien blir synlig.) Men poenget med det han gjør, ligger fremdeles i halvmørke. Du ser at han gjenoppretter et mønster og det er et poeng inni poenget. Men selve poenget, *hvorfor* han gjør det, eller hva det er han gjør, når han gjør det, det får du ikke øye på ved å se nærmere på maskene eller på knyttingen. Der er det foreløpig ikke mer å se. Jeg kan *forklare* deg hva poenget er, men jeg kan ikke gjøre det uten å forklare hva et garn er. Og det kan jeg ikke gjøre uten å snakke om fisk og fiske med garn, fra garnbåter, etc. Dvs. jeg kan ikke gjøre det uten å snakke om den *verden* som garn og garnbøting hører til innenfor.

Som med garnet, så med vedstabelen i det andre eksemplet. En vedstabel er ikke bare en kolleksjon av materielle gjenstander av en uregelmessig men grovt sylindrisk fasong. Vedstabelen er *brensel*. Og det betyr ikke bare at gjenstandene kan brenne, men at de er bragt til veie for å være for hånden når du trenger dem til å fyre opp med. Og nu er det husholdningens begreper vi bruker, ikke fysikkens eller kjemiens. Er du helt fremmed for slike husholdninger, ser du heller ikke vedstabelen som det gårdbrukeren ser den som. Du ser den ikke med hans begreper og slett ikke med hans hjerte. Og ser du ikke *veden* med hans begreper og hjerte, ser du heller ikke det *han gjør* (når han hugger ved og bærer den inn [du slipper ikke innenfor døra i denne omgang]). Du ser det ikke med

de begreper som er operative i det han gjør. Det du ser i det han gjør, er ikke rikt nok til å svare til det han gjør. Og dermed ser du heller ikke *ham* i det han gjør.

For å repetere: De objektene aktøren opererer på, må sees ut fra den verden aktøren opererer *innenfor* (de må sees med de begreper og med det hjerte som hører den verdenen til).

Dette er enda klarere hvis både objektene og aktøren hører til innenfor en helt fremmed kultur. Og du trenger ikke å reise til Amazonas for å finne fremmede kulturer. For et bymenneske, eller for en østlandsbonde, kan kystfisket fra fiskeværene på yttersiden av Senja være fremmed nok.

6

Garnbøteren har sin plass på garnloftet og garnfiskeren ombord på garnbåten. Når garnbøteren er på garnloftet, er han på plass i det rom virksomheten hører til innenfor. Det stedet tilhører den ordningen. Av og til har stedet og ordningen samme navn, som f.eks. «kirken» eller «retten». Når lagdommeren er i retten, er han på plass. Retten er rettens sted. Men når lagdommeren sitter med en kopp kaffe på en kafé og kladder på sin rettsbelæring, er stedet tilfeldig i forhold til ordningen. Og hvis garnfiskeren treffer garnbøteren på gaten og de gjør en ny avtale om tidspunktet for levering, er også dette stedet tilfeldig i forhold til den virksomheten. Og da kan ikke *stedet* forklare virksomheten. Det er ikke alltid at den ordningen vi handler innenfor har sitt sted der handlingen finner sted. Vi har vår historie og våre prosjekter, og ordningen kan være en ordning vi kommer fra eller er på veg inn i. Men selve handlingen finner sted i ingenmannsland. Et selskap kan være et slikt ingenmannsland. Gjestene kan komme fra mange slags ordninger, men de gjelder ikke i selskapet. Det er en del av poenget med et selskap at de ikke gjelder der. De kan likevel bryte gjennom.

I et selskap blir Hanna presentert for Henrik. Deretter går hun på toalettet og kaster opp. Her er det en reaksjon som skal forklares. Men først bør du vite at Hanna ikke var syk. Reaksjonen ble fremkalt av at hun ble presentert for Henrik. Du bør også vite at det var første gang hun traff han.

Det er klart at vi må vite en god del mer før vi kan forsøke oss på en forklaring. Men hva må vi vite mer om? Siden det er Hannas reaksjon som trenger til forklaring, er det vel henne vi må vite mer om. Hva mer må vi vite om henne? Det vi allerede kan si om reaksjonen, er at den er meget voldsom, og at den ikke ser ut til å stå i noe forhold til situasjonen. Det kan tyde på hysteri. Vi får slå opp i Freud og se om han kan gi oss noen gode spørsmål. Jeg ble kjent med Hanna, og det var hun som fortalte meg om sin reaksjon. De to linjene jeg har skrevet ned, er bare den delen av historien som hvilke som helst to eller tre andre gjester i selskapet kunne ha satt sammen på stedet. Men de to linjene forklarer ingenting.

Høsten 1951, seks år etter krigen, arrangerte Universitetet i Oslo en mottagelse for sine utenlandske studenter. Der ble Hannah fra Israel presentert for Heinrich fra Vest-Tyskland. De hilste vakkert på hverandre. Deretter unnskyldte Hannah seg og forlot mottagelsen for et øyeblikk. Hun gikk ut på gangen og inn på toalettet og kastet opp. Noen minutter senere gikk hun inn til selskapet igjen og konverserte de andre gjestene, også Heinrich. Hannahs foreldre og besteforeldre ble myrdet i tyske gasskamre. Da Hannah traff Heinrich på den mottagelsen, var det første gang i sitt liv at hun snakket med en tysker uten at det lå noen trussel i situasjonen. Og nu vet vi nok til å forstå Hannahs reaksjon. For vi vet en del om det helvete Hannah kom fra og hva Heinrich representerte, sett fra hennes sted. Det var ikke Freud vi trengte, men historiske kunnskaper og alminnelig moralsk forstand. (Moralsk forstand trenger vi for at våre historiske kunnskaper ikke bare skal stå som så mange data, men meddele en *verden* for oss, en verden av kår og livssituasjoner.)

Ikke bare en *handling*, men også en *reaksjon*, har sin *verden*.